

Pornografie-onderzoek in verleden, heden en toekomst

Ine Vanwesenbeeck

Universiteit Utrecht, Algemene Sociale Wetenschappen: Culturele Diversiteit & Jeugd; Rutgers, Utrecht

Samenvatting

In dit artikel herleest de auteur enkele publicaties over (vrouwen en) pornografie die begin jaren tachtig van de vorige eeuw in het *Tijdschrift voor Seksuologie* en het *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* verschenen. Beschouwd wordt hoe onderzoek en kennis in de loop van de jaren is verbeterd. Enkele cruciale inzichten over vrouwen en porno die sindsdien zijn ontwikkeld passeren de revue. Ook beperkingen van het huidige onderzoek worden besproken en leiden tot wensen voor toekomstig onderzoek. Daarnaast staat het porno-onderzoek voor de uitdaging grip te krijgen op een zich diversifiërende pornografische praktijk in een steeds sterker gemediatiseerde samenleving.

Pornografie is in het *Tijdschrift voor Seksuologie* (TvS) met regelmaat ter sprake geweest in de afgelopen 40 jaar. Een scan van het archief stuit op verwijzingen in een aantal boekbesprekingen en in artikelen over plegers van zedendelicten, hyperseksualiteit en seksverslaving, commerciële seks, seksualiteit en autisme, uiteenlopende parafilia en 'gender doen'. In 1996 en 1997 was er een polemiek tussen Wafelbakker en Gijs over kinderpornografie. Maar verslag van empirisch onderzoek naar (gebruik of beleving van) pornografie was in eerste instantie toch opvallend zeldzaam in het tijdschrift. Tot aan het themanummer in 2009 (TvS bestond toen 33 jaar!) naar aanleiding van de studiedag *Pornificatie van de samenleving*, was het mij ter bespreking aangereikte onderzoek vrijwel het enige in zijn soort. Herlezing van Meeus, Raaijmakers en Vollebergh (1985) 'Vrouwen en porno: tussen romantiek, afkeer en seks' doet echt oude tijden herleven. Dat is vooral het geval omdat ik het artikel van len Ang (1983) 'Mannen op zicht', in reactie waarop Meeus en collega's hun onderzoek hebben uitgevoerd, er nog maar eens bij heb gepakt. Vervolgens kon ik het ook niet laten nog eens goed te kijken naar het hele themanummer over pornografie in het *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* (TvV) waar dat artikel van Ang deel van uitmaakte. De fysieke herinnering aan het nachtelijk demonstratie-zingen van *De heksen zijn terug* langs die paar porno-etablisementen in mijn studentenstad Nijmegen drong zich sterk op. Maar laat me om te beginnen Ang en Meeus e.a. maar eens bespreken.

Meeus, Raaijmakers en Vollebergh versus Ang

Ang (1983) pleegt een beslist onderhoudende inhoudsanalyse op verschillende vormen van erotisering van het mannenlichaam. Ze stelt daarbij, onder andere, grote verschillen vast tussen de mannelijke pin-ups in het op heterovrouwen gerichte *Playgirl* en het homoblad *Blueboy*. In *Playgirl* worden charmante 'totale persoonlijkheden' afgebeeld en wordt seks 'ongevaarlijk gemaakt, gladgestreken door de romantiek' (1983, p. 430). In *Blueboy* is er echter meer erotiek dan esthetiek. De mannen zijn hier uitdagend, uitgesproken narcistisch en veel sterker geobjectiveerd: 'de celebratie van het mannenlichaam veronderstelt hier een plezier in seks zonder de ballast van de liefde' (1983, p. 433).

Meeus en collega's willen de beoordeling van die verschillende soorten pornografische beelden aan een empirische toets onderwerpen (Meeus et al., 1985). Om mij onduidelijke redenen zoeken ze daarbij de polemiek met Ang. Zij zou gesteld hebben dat vrouwen meer genieten van de expliciet seksuele plaatjes uit de *Blueboy* dan van het romantische mannennaakt in de *Playgirl*. Ik kan dat in Ang's tekst niet terugvinden. Wel de opmerking dat de *Playgirl* plaatjes feitelijk weinig revolutionair zijn, en het vrouwelijk voyeurisme weinig meer bieden dan foto's van popsterren op de wand van een meisjeskamer. Maar ook daar projecteren vrouwen van alles op, stelt Ang. Ze roept juist op deze vorm van vrouwenvoyeurisme serieus te nemen en niet af te doen als sentimenteel. Geen woord over een eventuele lagere waardering van romantiek dan erotiek (Ang zegt zélf vooral te genieten van het soepel bewegende lichaam van tennisser Yannick Noah...). Niettemin zetten Meeus en collega's in op het weerleggen van de claim dat de *Blueboy* plaatjes voor vrouwen aantrekkelijker zouden zijn en stellen en passant ook de vraag welke vrouwelijke pin-ups de mannelijke waardering weg kunnen dragen.

Prof. dr. I. Vanwesenbeeck, bijzonder hoogleraar Seksuele ontwikkeling, diversiteit en gezondheid aan de Universiteit Utrecht, afdeling Algemene Sociale Wetenschappen: Culturele Diversiteit & Jeugd; Senior adviseur bij Rutgers, kenniscentrum seksualiteit.

Correspondentie: Prof. dr. I. Vanwesenbeeck, E: i.vanwesenbeeck@rutgers.nl.

Ontvangen: 12 december 2015; Geaccepteerd: 21 juni 2016

Seks versus romantiek: de bevindingen van Meeus en collega's

In hun onderzoek lieten de onderzoekers 150 personen (net iets meer vrouwen dan mannen, 24 homoseksuelen m/v) tien foto's (zes van mannen, vier van vrouwen) beoordelen die verschilden in de mate waarin ze expliciet seksuele dan wel esthetische, geromantiseerde lichamen toonden. Men gaf per foto scores op 14 kenmerken (lief, mooi, opwindend, onsmakelijk, et cetera) en tevens een rangorde op algemene waardering. Triomfantelijk stellen Meeus e.a. vast dat, in tegenstelling tot wat Ang beweerd zou hebben, zowel mannen als vrouwen de geromantiseerde plaatjes hoger waardeerden. Of preciezer: de pornofoto's worden veelal negatief gewaardeerd maar dat geldt vooral voor die foto's die seksuele opwindung uitdrukken of een seksueel appel op de kijker doen. Mannen waardeerden de vrouwenfoto's en ook sommige mannenfoto's hoger dan vrouwen. Niettemin oordelen sommige vrouwen, vooral de hoger opgeleide, ook nog wel eens positief, in het bijzonder over de geromantiseerde foto's van mannen. Dit is overigens in tegenstelling tot de algemene trend dat juist de lager opgeleiden de foto's relatief positief beoordelen.

De auteurs stellen verder vast dat zowel mannen als vrouwen voorkeur vertonen voor de foto's van de andere sekse maar dat er tevens aanwijzingen zijn dat niet-heteroseksuelen soms in overeenstemming met hun voorkeur scoren. Deze laatste conclusie wordt overigens pas getrokken nadat braaf is vastgesteld dat de relatief negatieve waardering van 'de' foto's door niet-hetero's het gevolg zou kunnen zijn 'van het feit dat de afgebeelde persoon niet aan hun voorkeur beantwoordt'. Welke foto's of groepen dan precies in welke analyses zijn meegenomen blijft echter onduidelijk.

Waar zijn de cijfers?

Dergelijke onduidelijkheid is stellig een tekortkoming van het artikel en in belangrijke mate toe te schrijven aan, zet u schrap!, het verbazingwekkende feit dat er totaal geen cijfermatige informatie geboden wordt! Conclusies worden getrokken over hogere en lagere scores, maar wat die scores dan waren, voor welke groepen precies (he/ho bijvoorbeeld) of wat de waarde van welke coëfficiënt was, het blijft allemaal onvermeld. Geen overzichtje, geen tabelletje is opgenomen. Ook aan het instrumentarium (hoe werd bijvoorbeeld naar seksuele voorkeur gevraagd?) worden nauwelijks woorden vuil gemaakt. Deze opmerkelijke omissies worden afgedaan met de noot dat 'technische gegevens en gedetailleerde statistische resultaten te verkrijgen zijn bij de auteurs'.

Het artikel zelf is beslist empiristisch te noemen, dus de auteurs zullen hun cijfers best hebben willen publiceren. Vond dan misschien de redactie van het *Tijdschrift voor Seksuologie* het in die dagen niet nodig onderzoeksverslagen cijfermatig te ondersteunen? Kon de hoofdredacteur van destijds, Walter Vandereycken, wellicht niet uit de voeten met empirie? Inderdaad

hadden destijds beschouwende bijdragen verreweg de overhand. Hoe het ook zij, de *peer review* van dit onderzoeksverslag heeft tot hele vreemde redactionele keuzes geleid. En dat is spijtig, want nu weten we niet wat precies gevonden is en vallen de resultaten van het onderzoek eigenlijk lastig te herinterpreteren in het kader van dit TvS-jubileumnummer.

Verskil én overeenkomst met het feministische pornodebat

Maar uiteraard valt wel iets te zeggen over de algemene aard en inzet van de tekst. En dan springt allereerst, zeker in vergelijking met het themanummer in *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* dat de aanleiding vormde voor het onderzoek van Meeus e.a., de afwezigheid van beschouwing in het oog. Deze tekst steunt in het geheel niet op (theoretische, ideologische of empirische) literatuur over porno. Zij is daarmee aangenaam open en onbevooroordeeld maar ook onberedeneerd en enigszins naïef. Terwijl in het *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* Chodorow, Lacan en Deleuze (om er maar een paar te noemen), opgevoerd worden om (de vrouwelijke beoordeling van) porno te duiden en te begrijpen, reageren Meeus en collega's met een simpele hypothese en wat luchtige becijferingen.

Niettemin is er ook één sterke overeenkomst tussen de ogenschijnlijk zo verschillende benaderingen: zowel Meeus e.a. als Ang én de andere auteurs in het themanummer stellen dringend en vanuit een ogenschijnlijk authentieke nieuwsgierigheid de vraag naar de vrouwelijke voorkeuren in relatie tot pornografie. Op deze en andere punten is er in het pornografiedebat en -onderzoek nogal wat veranderd sinds de 80er jaren. De empirische onderzoekstraditie rondom pornografie is volwassen geworden en heeft sterk aan kwaliteit gewonnen. Onze kennis is vergroot, pornopraktijken zijn veranderd, aandachtspunten zijn verschoven. Laat me enkele opvallende verschuivingen kort bespreken.

Vrouwen en porno toen en nu

Wat allereerst opvalt bij lezing van de artikelen in TvV uit begin 80er jaren, is het in eerste instantie sterk eenzijdige beeld van porno dat opdoemt. Op de inhoud en het gebruik ervan wordt (eveneens in eerste instantie) sterke kritiek geuit, voor velen van u ongetwijfeld (nog) herkenbaar in deze oordelen: Vrouwen worden als koopwaar en gebruiksvoorwerp uitgesteld. Het verlangen van mannen staat centraal. Van de vrouwelijke seksualiteit wordt een vals beeld geschetst als zouden vrouwen ten diepste verleidelijk en beschikbaar willen zijn en penetratie en het mannelijk geslacht hun enige genotsmiddel. Bovendien is porno gedehumaniseerd en karakterloos, seks wordt niet gekoppeld aan tederheid maar aan macht (vgl. Groenendijk 1983, p. 355). Ook van de pornopraktijk bestaat een eenzijdig beeld: 'porno wordt overwegend geproduceerd, gedistribueerd en geconsumeerd door mannen. [...] Die consumptie vindt plaats in collectief verband in relatieve

openbaarheid in speciaal daarvoor bestemde plaatsen zoals pornobioscopen en pornowinkels, peepshows en dergelijke, maar ook bij zakenlunches, ME-optreden, in het leger enzovoort' (Vintgens 1983, p. 415).

Kritiek maar ook opwindend!

Waarschijnlijk was zowel het pornoaanbod als de consumptie ervan ook destijds al minder eenzijdig dan hier geschetst, maar men kon toen duidelijk nog niet bevroeden dat het internet het huidige diverse aanbod beschikbaar zou stellen, niet in laatste instantie voor de eenling achter zijn (!) computer. Maar had men dat gekund, dan had men ongetwijfeld ook vrouwen achter hun computer gezien. Opvallend snel na de kritiek volgt namelijk de vaststelling dat al dat negatieve commentaar de zoektocht naar de vrouwelijke seksualiteit en wat vrouwen opwindend vinden te veel overschaduwde (bijvoorbeeld Groenendijk, 1983). Er wordt uitgebreid ingegaan op de 'vrouwelijke' koppeling van seks aan liefde en intimiteit, maar ook wordt opgemerkt dat de vrouwelijke seksualiteit meer omvat dan alleen lieve 'knuffeltjesseks'. Ook wordt gewaarschuwd dat we 'de' vrouwelijke seksualiteit niet als het negatief van porno, maar juist (om met Groenendijk te spreken) 'vanuit het kader van de pornografie' moeten beschouwen.

Tegelijkertijd wordt met verbazing vastgesteld dat vrouwen porno kunnen kritiseren maar tegelijkertijd ook opwindend kunnen vinden. Inmiddels weten we ruimschoots dat vrouwen opgewonden kunnen raken van porno. In het Tijdschrift voor Seksuologie werd in 1991 een (eerste?) beschrijving gegeven van Nederlands psychofysiologische laboratoriumonderzoek naar seksuele opwindend (zie Dekker & Laan, 1991). Dank zij dergelijk onderzoek van Laan en anderen weten we nu ook, dat een discrepantie tussen subjectieve evaluatie en fysiologische opwindend in reactie op pornografische stimuli eerder gemeengoed dan uitzondering is bij vrouwen. In 1983 volgde in het *TvV* themanummer uit de vaststelling van pornografische opwindend bij vrouwen vooral de vraag naar wat dan eigenlijk precies opwindend gevonden wordt.

Verbazing over diversiteit

Opvallend is dan de verbazing bij de auteurs in *TvV*, dat die opwindend van vrouwen kennelijk grote verschillen laat zien. Onderzoeken van bijvoorbeeld Nancy Friday en de Nederlandse onderzoekers Hans en Lapouge (1979) worden aangehaald waaruit bleek dat wat vrouwen opwindend vinden enorm divers is. Groenendijk somt op: 'openlijke en juist meer verholde, gesuggerende seks; gewone en ongewone scènes en standjes; geslachtsdelen; agressie; martelingen en vluchtige aanrakingen; vrijpartijen tussen geliefden en anonieme seks; mannenlichamen en vrouwenlichamen; een scala van seksuele beelden blijkt te prikkelen' (1983, p. 357).

Anno 2015 is er van verbazing over diversiteit geen sprake meer en zijn we op allerlei fronten, niet in laatste instantie als het om vrouwen en seks gaat, door-

drongen van variabiliteit, fluiditeit en plasticiteit. Ook weten we nu, wederom dankzij psychofysiologisch laboratoriumonderzoek naar opwindend, dat vrouwen in vergelijking met mannen een relatief lage gender- of objectspecificiteit laten zien in reactie op (pornografische) stimuli, grof gezegd zo'n beetje door van alles (fysiek) opgewonden kunnen raken. Had men dat destijds geweten, dan was de verbazing over de grote diversiteit aan opwindende stimuli ongetwijfeld minder groot geweest.

Pleidooi voor feministische porno

Wellicht had dan ook de roep om een feministische porno echter minder hard geklonken. Want die is markant sterk aanwezig in het *TvV* themanummer, zij het wellicht eerder in het licht van de zoektocht naar 'de' (destijds nog enigszins essentialistisch gedachte) 'authentieke' vrouwelijke seksualiteit dan ten behoeve van de veelzijdige beleving van vrouwelijk genot. Voorgesteld wordt 'een oorspronkelijke erotiek' (Meijers 1983, p. 393) te ontwikkelen die meer de behoeften van vrouwen zou weerspiegelen. Het inzetten van de bestaande porno wordt daarbij niet geschuwd; die zou juist 'gedecodeerd en gereorganiseerd' kunnen worden. Ik citeer opnieuw Groenendijk: 'Als pornografie gedecodeerd kan worden en de daaruit losgehaalde elementen ingevoegd kunnen worden in een eigen seksueel kader, kunnen handelingen die in pornografie de betekenis vernedering, objectivering, dehumanisering, liefde-loosheid enzovoort dragen, van andere, voor vrouwen opwindende betekenissen kunnen worden voorzien' (1983, p. 370). Vintgens betoogt dat porno pas in context betekenis krijgt en pleit dan ook dat 'niet zozeer de pornovoorstellingen maar bepaalde pornopraktijken doelwit van acties moeten zijn. [...We moeten] een eigen feministische *pornopraktijk* ontwikkelen, eigen rituelen scheppen, eigen territoria, kortom eigen contexten creëren.' (1983, p. 417).

Hier klinkt niet alleen verzet tegen de beperkingen die 'het patriarchaat' vrouwen, de vrouwelijke seksualiteit en, in het bijzonder, vrouwelijke pornoconsumptie oplegde, maar tevens gaat het *TvV* hier beslist niet mee in het destijds ook wel gehoorde feministische verbod op pornoconsumptie door vrouwen. Sterker (*back to the future* parafraserend): porno had de toekomst! Opvallend is wel dat het niet veel later kan zijn geweest dat er in het AMC-laboratorium werd gekeken naar de verschillende waardering bij vrouwen van door vrouwen versus door mannen geproduceerd pornografische films (zie bijvoorbeeld Dekker & Laan, 1991). Op fysiologische maten bleken de verschillen toen niet zo groot, maar de subjectieve waardering van het eerste type porno was wel hoger. Aan dergelijk onderzoek werd ten ene male niet gerefereerd in *TvV*. De kloof tussen alfa- en gammawetenschappen was destijds groot, en moet ook nu nog vaak overbrugd worden.

Van optimisme naar pessimisme

Ik ben benieuwd of genoemde TvV-auteurs tevreden zijn met het alternatieve, vrouwvriendelijke porno- en porna-aanbod dat inmiddels ruimschoots beschikbaar is. Ik ben spijtig genoeg onvoldoende op de hoogte om zelf echt goed te kunnen oordelen hoe ver we zijn. Ik ben geneigd te stellen dat er wel degelijk voortgang is geboekt maar nog veel ruimte voor verbetering over blijft. Maar het vigerende porno-onderzoek is weinig informatief in dezen want er worden tegenwoordig eigenlijk relatief weinig inhoudsanalyses op porno meer gedaan. Een uitzondering vormt de analyse van Klaassen en Peter (2015) op 400 erotische video's op populaire internetsites. Die auteurs observeren dat vrouwen (nog) relatief vaak geobjectiveerd en 'instrumenteel gebruikt' worden maar mannen daarentegen weer meer gedehumaniseerd worden in de zin dat hun gezichten vaak nauwelijks te zien zijn. Mannen waren relatief vaak dominant en vrouwen submissief in de seks, maar apert geweld kwam weinig voor. Amateurvideo's bevatten meer ongelijkwaardigheid tussen de seksen dan professioneel gemaakte porno.

Terwijl het vroegere pornodebat en -onderzoek zoals hier gekenschetst vooral de vraag naar voorkeuren, waardering en opwinding stelde, lijkt tegenwoordig het (als gebruikelijk door Amerikanen gedomineerde) porno-onderzoek zich vooral op de effecten te richten, lees: op de verondersteld negatieve effecten (vgl. Peter & Valkenburg, 2016). Het hoopvolle optimisme dat uit de vroegere studies spreekt is goeddeels vervangen door een angstig pessimisme over de negatieve consequenties van de alom beschikbaarheid en dito gebruik van porno. Daarbij zijn jongeren nu sterker dan vrouwen de verondersteld kwetsbare partij. Er is bezorgdheid (en inmiddels ook wel enige zij het vaak tegenstrijdige evidentie), dat pornogebruik kwalijke gevolgen zou hebben voor het seksuele gedrag van jongeren, voor hun houding ten aanzien van zichzelf, anderen en seksualiteit, en zelfs voor hun cognitieve ontwikkeling. Ook het merendeel van de artikelen in het TvS-themanummer uit 2009 over pornoficatie is door die bezorgdheid (of de behoefte hem te weerleggen) ingegeven (bijvoorbeeld Nikken, 2009; de Graaf & Woering, 2009; Jonker & Ohlrichs, 2009). Wouters (2009) relateert in het nummer een en ander door aan te tonen dat de zogenaamde pornoficatie feitelijk al eind 19e eeuw is ingezet en onderdeel uitmaakt van een bredere socioculturele ontwikkeling in de richting van informalisering en seksualisering. Feit blijft dat, nog steeds, positieve effecten van pornogebruik mondjesmaat worden bestudeerd. Wél is er in de afgelopen 40 jaar een waanzinnige hoeveelheid onderzoek gedaan naar de effecten van pornoconsumptie op seksuele agressie.

Wat we uit al dat onderzoek in ieder geval hebben geleerd, is dat de consequenties van porno niet voor iedereen en niet altijd hetzelfde zijn en we ons steeds de vraag moeten stellen voor wie en wanneer zich bepaal-

de effecten voordoen. Het literatuuroverzicht van Nikken in 2009 concludeert al dat negatieve effecten afhankelijk zijn van de kenmerken van de jongeren en de context waarin porno wordt geconsumeerd. Soortgelijke conclusies klinken ook luid en duidelijk in alle grote studies en recente overzichten (bijvoorbeeld Malamuth et al, 2012; Owens et al, 2012; Peter & Valkenburg 2016). Eén van de wat mij betreft meest prangende vragen die echter steeds maar onbeantwoord blijft is wat de differentiële effecten van uiteenlopende soorten porno zijn. Štulhofer en collega's deden in het TvS-themanummer in 2009 overigens een aardige stap in die richting door jongens die doorsnee porno gebruikten te vergelijken met jongens die 'parafiele' porno gebruikten. De onderzoekers vonden dat negatieve effecten, zoals de onderdrukking van intimiteit, zich enkel bij die laatste groep voordeden. Maar dit onderzoek vormt bijna de spreekwoordelijke druppel op de gloeiende plaat en hanteert bovendien wel een erg grove differentiering. Zeker naarmate het porno-aanbod qua inhoud én vorm steeds variabelere wordt, dringt de vraag naar differentiële effecten van de verschillende soorten *content* zich verder op. Maar terwijl er duizenden studies naar de effecten van *exposure* dan wel consumptie op jongeren worden uitgevoerd, stellen weinige de vraag naar het type porno dat door jongeren werd gezien of de aard van de *content* die werd geconsumeerd. En de weinige studies die inhoudsanalyses plegen of het gebruik van typen porno in kaart brengen, stellen weer meest niet de vraag naar waardering of effecten.

In hun uitstekende literatuuroverzicht identificeren Peter en Valkenburg (2016) overigens nog wel wat andere tekortkomingen in het porno-onderzoek (bij jongeren), waaronder het overwegend cross-sectionale karakter en het gebrek aan theoretische perspectieven, waardoor we ook over het waarom van bepaalde effecten en over de mechanismen die daarbij een rol spelen eigenlijk nog weinig weten.

Besluit

Ik concludeer niettemin dat we, zeker als het om vrouwelijke waardering van pornografisch materiaal gaat, veel meer weten dan 40 jaar geleden. Was er destijds nog (gezien de aard van de toenmalige porno) enige verwondering over pornografisch genot voor vrouwen en over de tegenstrijdigheid en de verschillen die daarbij beginnend zichtbaar werden, nu zijn concepten als diversiteit, non-specificiteit, discordantie, fluiditeit en plasticiteit onderdeel van 'de algemene theorie' (als we het zo nog zouden noemen) over de vrouwelijke seksualiteit geworden. Weliswaar is dit eerder te danken aan het onderzoek naar seksuele opwinding dan naar porno, maar ook op dat terrein heeft zowel empirie als theorie sterk aan kwaliteit gewonnen. Het eerste *peer reviewed journal*, *Porn Studies*, heeft in 2014 het licht gezien.

Toch lijken we ook dingen te zijn kwijtgeraakt. De openheid, nieuwgierigheid en het optimisme dat sprak uit de vroege artikelen hier besproken, lijkt plaatsge-

maakt te hebben voor negativiteit, vrees en pessimisme. Focus van onderzoek ligt beduidend minder op (een neutrale) beschrijving van pornografische inhoud of consumptieve praktijken of op de diversiteit in waardering en opwinding in relatie tot pornografie. Aandacht is nu veelal gericht op de negatieve consequenties van pornogebruik, vooral voor de jeugd en niet in laatste instantie in relatie tot seksuele agressie.

Uit dit onderzoek hebben we geleerd dat we mensen, jongeren en ja ook mannen en vrouwen, nooit over één kam kunnen scheren. Ik mag hopen dat we de subtiliteit van dat inzicht in het debat kunnen behouden (en in het onderzoek kunnen versterken) en daarmee uiteindelijk ook weer enig optimisme terugwinnen. Ik hoop ook dat we daarbij ook weer wat vaker 'gewoon', met een onbevooroordeelde, fenomenologische bril kunnen kijken naar de verschillende inhoud en praktijken rond porno. En wáár we dan effecten van porno bestuderen, moeten die verschillen ook in ogenschouw genomen worden, evenals die tussen consumenten. Met hun vraag naar de verschillen in waardering van verschillende pornografische beelden door verschillende soorten kijkers stonden Meeus en collega's, zij het op een nog wat onbeholpen manier, aan het begin van een traditie die voortijdig lijkt ondergesneeuwd. De wenselijkheid om hem nieuw leven in te blazen is groter dan ooit nu het pornoaanbod steeds diverser wordt (en hopelijk zal blijven worden).

Daarbij is het van belang te realiseren dat, in onze gemediatiseerde samenleving, pornoconsumptie nu over veel meer gaat dan simpel plaatjes kijken. Sterker, met het intensieve gebruik van social media en de omvangrijke, niet zelden geseksualiseerde en pornografische zelfprofilering op het internet, is de grens tussen pornoconsumptie en pornoproductie eigenlijk aan het vervagen. Er is beginnende aandacht voor de effecten van seksueel getinte zelfpresentatie in sociale media (bijvoorbeeld Doornwaard et al., in druk) en de verschillen met de effecten van traditionele media (bijvoorbeeld van Oosten, 2015). Punt van aandacht is de rol van congruentie tussen de seksuele inhoud en de eigenschappen van het individu in de vatbaarheid van jongeren voor effecten van seksuele media. In de toekomst zal elke gedegen inhoudsanalyse in ieder geval zowel nieuwe als oude media en zowel commercieel als niet-commercieel geproduceerde porno moeten omvatten. Ik vind daarbij de vraag hoe feministisch cq vrouwvriendelijk die diverse inhoud en nou eigenlijk zijn absoluut en aanhoudend actueel. Datzelfde geldt voor de pornopraktijken. En dan ben ik niet in laatste instantie benieuwd hoe het nou staat met de door Vintgens bepleite vrouwenclubs waar feministische pornopraktijken bedreven worden...?

Literatuur

- Ang, I. (1983). Mannen op zicht. Marges van het vrouwelijk voyeurisme. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 4, 418-434.
- Dekker, J., & Laan, E. (1991). Sexual Psychophysiology. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 15, 89-95.
- Doornwaard, S.M., van den Eijnden, R.J.J.M., Vanwesenbeeck, I., & ter Bogt, T.F.M. (in druk). It's kind of an exciting story: De rol van het Internet in de adolescentie seksuele ontwikkeling. *Tijdschrift voor Seksuologie*.
- Graaf, H. de, & Woering, G. (2009). Pornogebruik: de samenhang met verlangens en gedrag. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 33, 127-133.
- Groenendijk, H. (1983). Vrouwelijke seksualiteit uit het kader van pornografie. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 4, 352-371.
- Hans, M.F., & Lapouge, G. (1979). *Vrouwen, pornografie en erotiek*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Jonker, M., & Ohlrichs, Y. (2009). Seksuele moraal en jonge zedendaders: worden grenzen steeds vager? *Tijdschrift voor Seksuologie*, 33, 121-126.
- Klaassen, M.J.E., & Peter, J. (2015). Gender (In)equality in Internet Pornography: A Content Analysis of Popular Pornographic Internet Videos. *The Journal of Sex Research*, 52, 721-735.
- Malamuth, N.M., Hald, G.M., & Koss, M. (2012). Pornography, Individual Differences in Risk and Men's Acceptance of Violence Against Women in a Representative Sample. *Sex Roles*, 66, 427-439.
- Meeus, W., Raaijmakers, Q., & Vollebergh, W. (1985). Vrouwen en porno: tussen romantiek, afkeer en seks. Een exploratief onderzoek. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 9, 153-159.
- Meijers, D.J. (1983). Pornografika. Overwegingen bij het feministische pornodebat. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 4, 372-405.
- Nikken, P. (2009). Seksualisering en de jeugd van tegenwoordig: De media als zondebok. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 33, 84-96.
- Oosten, J.M.F. van (2015). *Putting Things in Perspective. Young People's Susceptibility to the Effects of Sexual Media Content* (Proefschrift). Universiteit van Amsterdam.
- Owens, E. W., Behun, R. J., Manning, J. C., & Reid, R. C. (2012). The impact of Internet pornography on adolescents: A review of the research. *Sexual Addiction and Compulsivity*, 19, 99-122.
- Peter, J., & Valkenburg, P. M. (2016). Adolescents and pornography: A review of 20 years of research. *Annual Review of Sex Research*. doi: 10.1080/00224499.2016.1143441
- Štulhofer, A., Buško, V., & Landripet, I. (2009). Pornografie, seksuele socialisatie en bevrediging bij jonge mannen. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 33, 97-110.
- Vintgens, K. (1983). Porno: tekst in een kontekst. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 4, 406-417.
- Vos, A., & Grotenhuis, S. (1983). Porno, verbeelding van macht en lust. Inleiding op het thema porno. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 4, 337-341.
- Wouters, C. (2009). Is het seksualiseringsproces van richting veranderd? *Tijdschrift voor Seksuologie*, 33, 65-75.

Summary

Pornography studies in past, present and future.

In this article, the author looks back on some publications on (women and) pornography that appeared in the *Tijdschrift voor Seksuologie* and the *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* in the early 1980-ies. Ways in which research and knowledge have improved over the years are reflected upon. Some crucial scientific insights gained on women and pornography are considered. Some limitations of the body of research are identified as well and lead to desires for future studies. In addition, the author stresses that pornography research faces the challenge of gaining insight in diversifying erotic and porn practices in increasingly mediated societies.

Keywords: pornography, female sexual arousal, porn studies, media

Trefwoorden: pornografie, seksuele opwinding bij vrouwen, porno-onderzoek, media